

· В І Д Г У К

**офіційного опонента – доктора економічних наук, доцента
Шевцової Ганни Зіївни**

**на дисертаційну роботу Чуприни Наталії Миколаївни
на тему «Еколого-орієнтований розвиток хімічних підприємств:
методологія та практика», представлену до захисту на здобуття наукового
ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та
управління підприємствами (за видами економічної діяльності)**

Актуальність теми дослідження та її зв'язок із науковими програмами, планами і темами. Хімічна промисловість впродовж багатьох років була однією з провідних галузей економіки України, яка робила суттєвий внесок у ВВП та забезпечувала значні експортні надходження. Однак в останні роки ситуація на підприємствах цього сектору значно погіршилась, частка хімічної продукції у промисловому виробництві зменшилась з 6,2% до 4,7%. Спадні тенденції стали наслідком поглиблення системних проблем, зокрема звуження внутрішнього платоспроможного попиту, подальшого зростання цін на енерго-сировинні ресурси, обмеженої ефективності діючих технологій, нестабільності кон'юнктури зовнішніх ринків, надмірного ступеню монополізації сектору. Вагомим деструктивним чинником стало скорочення виробничого потенціалу української хімії через втрату ряду активів унаслідок анексії Криму та зупинку підприємств у зоні ООС.

Найуразливішими виявилися підприємства з виробництва основної хімії, що формували домінуючу частину галузевого продукту. Мова йде про виробництва мінеральних добрив (передусім азотних, а також фосфорних, комплексних та змішаних), аміаку синтетичного та азотних сполук. Протягом багатьох років експорт зазначених продуктів у структурі експорту українських хімікатів становив близько 70%.

Системоутворююче і соціально-економічне значення підприємств базової хімії та їхнє тривале перебування у кризовому стані обумовлюють важливість й актуальність опрацювання науково-теоретичних та прикладних питань удосконалення управління підприємствами галузі з урахуванням наявного потенціалу і сьогоdnішніх передумов.

Вагомою складовою соціально-відповідального управління хімічними підприємствами є їхній еколого-орієнтований розвиток. Питанням раціонального природокористування, впровадження ресурсозберігаючих технологій, розв'язання екоконфліктів, достатнього фінансування природоохоронних заходів та підвищення їх ефективності, забезпечення екологічної безпеки завжди приділялася увага в системі екологічного менеджменту на підприємствах галузі. Але сьогодні потрібний новий рівень реалізації екологічного імперативу й формування науково-методологічних засад еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств.

Водночас необхідно відмітити недостатню сформованість теоретичних методологічних засад управління розвитком хімічних підприємств, недостатність урахування специфіки хімічної галузі при здійсненні комплексних наукових досліджень стосовно концептуально-методологічних підходів і шляхів трансформації систем управління еколого-орієнтованим розвитком, розробці відповідних механізмів і інструментарію.

Тож, з огляду на зазначене, необхідно визнати, що тема дисертаційної роботи Чуприни Н.М. є надзвичайно актуальною і своєчасною.

Дисертаційна робота виконана відповідно до тематики науково-дослідних робіт у ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет» за темами: «Управління матеріалопотоками в логістичних системах хімічної промисловості» (номер державної реєстрації 0112U004342), «Визначення оптимального варіанту логістичних потоків підприємств хімічної промисловості» (номер державної реєстрації 0116U001714), «Дослідження закономірностей розвитку хімічної промисловості України» (номер державної реєстрації 0119U002320). Участь дисертантки у трьох затверджених наукових

темах свідчить про державне замовлення на науково-дослідну роботу та затребуваність результатів державними органами і структурами управління.

Розроблені й обґрунтовані дисертанткою теоретико-методологічні положення, інструментарій та рекомендації щодо еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств репрезентують значення її доробку для розвитку базових положень економічної науки і відповідають паспорту спеціальності 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих авторкою у дисертації. Детальне вивчення змісту рукопису дисертації «Еколого-орієнтований розвиток хімічних підприємств: методологія та практика», автореферату та наукових публікацій дозволяє підтвердити, що викладені дисертанткою основні наукові положення, висновки та прикладні рекомендації є логічними, послідовними, концептуально цілісними, мають відповідне теоретико-методологічне та науково-практичне обґрунтування. Мета та завдання відповідають темі роботи, наявна кореляція при викладенні взаємопов'язаних структурних елементів дисертації (завдання – наукова новизна – висновки).

Отримані результати базуються на вивченні, критичному аналізі та узагальненні наукової літератури з проблеми, що розглядається, опрацюванні статистичних і соціологічних матеріалів та комплексному аналізі емпіричних даних щодо поточного функціонування підприємств хімічної промисловості та особливостей їх еколого-орієнтованого розвитку.

При проведенні дисертаційного дослідження використано загальнонаукові методи: діалектичного пізнання й формалізації, наукової абстракції, аналізу і синтезу, наукового узагальнення, системного, комплексного, історичного та функціонально-структурного аналізу, а також спеціальні методи: економічного аналізу, економіко-математичного моделювання, кореляційного аналізу, маркетингових досліджень, SWOT-

аналізу, GAP-аналізу, експертних оцінок(вибіркові спостереження, метод Дельфі), соціологічного опитування й обробки інформації.

Обґрунтованість результатів дисертаційної роботи підтверджується використанням теоретико-методологічних і методичних напрацювань вітчизняних та зарубіжних науковців щодосистем управління розвитком сучасних підприємств та їх екологічною складовою, ґрунтуванням на положеннях законодавчої і нормативної бази в екологічній сфері, даних Державної служби статистики України, Української асоціації маркетингу, міжнародних економічних організацій.

Результати дослідження належним чином апробовано на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, опубліковані у монографіях, наукових фахових виданнях, що внесені до міжнародних наукометричних баз, зокрема WebofScience (1 стаття, 2015 р.). Впровадження науково-прикладних результатів підтверджено документально.

Отже, є підстави стверджувати про достатній рівень достовірності та обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації Н.М. Чуприни.

Найвагоміші результати дисертаційного дослідження та їх наукова новизна. До найбільш значимих здобутків Н.М. Чуприни за темою дисертаційної роботи можна віднести наступні елементи наукової новизни:

внесок у концепцію еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств, що базується на дослідженні їх впливу на середовище функціонування й усунення наслідків та передбачає запобігання екологічним проблемам й вирішення їх ще до моменту виникнення, для чого сформовано структуру еколого-орієнтованого управління, виходячи з рівня економічних інтересів та рівня запобіганням виникненню екологічних проблем (п. 1.2);

удосконалення теоретико-методологічного базису дослідження трансформації системи управління еколого-орієнтованим підприємством, в якому відповідно до стадій розвитку зазначеної системи введено допоміжні

процеси, що сприяють переходу з однієї стадії на іншу, а також виділення у системі екоелементу (п. 2.1);

формування засад розробки сценаріїв вибору системи управління еколого-орієнтованим розвитком хімічних підприємств, що ґрунтуються на оцінці ефективності системи та її екологічної складової, а також можливості переходу на іншу стадію розвитку (п. 3.1);

удосконалення підходів до виявлення ступеня ризикованості хімічних підприємств, в основу яких покладено взаємодію виробничих підприємств та наукових організацій в контексті управління екологічними проблемами та вкладення інвестицій в їх вирішення (п. 3.2);

удосконалення механізму формування еколого-орієнтованого управління на хімічних підприємствах, до складу якого введено додаткові елементи: етапи, інструменти, засоби впливу та методи управління (п. 5.1);

розробка інтегрованої стратегії еколого-орієнтованого розвитку підприємств, в основу якої закладена взаємодія фінансових інституцій, хімічних підприємств та наукових установ, взаємозв'язок між якими носить неформальний характер (п. 5.2);

розвиток критеріїв взаємодії стейкхолдерів еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств на підґрунті державно-приватного партнерства, до яких додано «стан рівноваги», що визначений, як ідеальний з економічної та соціальної точки зору варіант (п. 5.3);

розробка моделей генерування синергетичного ефекту, в основу яких покладено воронку синергетичного ефекту від примноження віддачі від інвестицій, вкладених в екологічні розробки вітчизняних вчених для вітчизняних підприємств промисловості та наукових установ з ідеальним, негативним й нульовим синергетичним ефектом (п. 5.3).

Повнота викладу основних результатів дисертаційної роботи в опублікованих працях та в авторефераті. Результати дисертаційного дослідження Чуприни Н.М. відповідають встановленим вимогам до дисертацій

на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. Вони представлені у 46 наукових праць, з яких 5 монографій (у тому числі одноосібна монографія та розділи у 4 колективних монографіях). Авторкою опубліковано 21 статтю (у тому числі 9 статей у наукових фахових виданнях України, 12 статей – у фахових виданнях України, що внесені до міжнародних наукометричних баз, 20 публікацій у матеріалах наукових конференцій). Загальний обсяг публікацій становить 30,47 др. арк., особисто автору належить 26,8 др. арк.

У роботі застосовано лише ті наукові положення, які належать особисто авторці. Наукові публікації та автореферат відображають основний зміст і результати дисертаційного дослідження. В дисертації та авторефераті Чуприни Н.М. відсутні положення дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук, захищені нею у 2011 р. на тему «Формування інвестиційного потенціалу промислових підприємств» за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наукові розробки дисертаційної роботи доведені до рівня теоретико-методологічних узагальнень, методичних та практичних рекомендацій щодо управління еколого-орієнтованим розвитком підприємств з урахуванням специфіки хімічної промисловості. Окремі результати роботи використані при розробці законодавчих пропозицій НДІ інтелектуальної власності НАПрН України, екологічної програми Дніпропетровської області, у практичній діяльності Запорізької обласної державної адміністрації, Придніпровського наукового центру НАН України та МОН України, ТОВ «Науковий парк «Хімічні технології» та ряду промислових підприємств: ТОВ «Інтерфлекс», Українсько-латвійського ТОВ з П «Екстра Пластик», ТОВ «Друкарські форми», а також в освітньому процесі ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет», що підтверджено відповідними довідками, які констатують реальність використання отриманих здобувачкою результатів.

Зауваження та дискусійні положення дисертаційної роботи. Віддаючи належне науковим здобуткам авторки, представленим у дисертаційній роботі та авторефераті, доцільно звернути увагу на наявність дискусійних моментів, що викликають певні зауваження, і мають стати предметом обговорення на захисті:

1. При опрацюванні сучасної парадигми еколого-орієнтованого розвитку підприємств в умовах глобалізації економіки (п. 1.2) авторка пропонує схему складових концепції еколого-орієнтованого розвитку (КЕОР) – рис. 1.4 у матеріалах дисертації (рис. 1 автореферату), яка не надає повного уявлення про теоретико-методологічні джерела, теоретико-методологічні положення, науково-методичне забезпечення та інші складові цієї концепції. Водночас по тексту дисертації такі складові частково присутні, тож їхня систематизація і формалізація у вигляді повноцінної концепції дозволило б авторці потужніше презентувати свої наукові результати.

2. Досліджуючи питання виникнення та розвитку екоконфліктів (п. 2.2), здобувачка пропонує встановлення точки екорівноваги як особливої характеристики взаємодії учасників екоконфлікту. У цій точці обираються варіанти узгодження прийнятних для всіх рішень щодо розв'язання екологічного конфлікту шляхом використання прогресивних методів еколого-орієнтованого управління. Але сутність «прогресивних методів еколого-орієнтованого управління» не розкрито, отже питання про шляхи досягнення точки екорівноваги залишаються відкритими.

3. Назва п. 2.3 не відповідає його змісту. Особливості «міжнародних еколого-орієнтованих розробок та методологічних підходів їх ефективного впровадження» не розкрито.

4. Авторка пропонує механізм трансформації при переході до еколого-орієнтованого управління (рис. 4.1), називаючи зовнішній і внутрішній потенціал підприємства рушійною силою для запуску механізму трансформації, що викликає сумніви. Також неясною залишається кінематика дії цього механізму.

5. У п. 4.2 розкрито систему управління екологічними програмами Міжнародної асоціації виробників добрив (International Fertilizer Association), але поза увагою авторки залишилися такі потужні міжнародні інструменти екологічного менеджменту, як європейська система реєстрації, оцінки та авторизації хімічних речовин REACH (Registration, Evaluation and Authorization of Chemicals) та «Відповідальна турбота» (Responsible Care). До речі, вітчизняні виробники хімічної продукції мають вагомий досвід REACH-реєстрації та імплементації принципів програми Responsible Care, тож саме цей досвід мав стати предметом вивчення даного дисертаційного дослідження.

6. У межах розробленої інтегрованої стратегії еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств у дисертації (п. 5.2, 5.4) обґрунтовується необхідність залучення потенціалу кластеру вітчизняних хімічних підприємств з виробництва мінеральних добрив для вирішення екологічних проблем та виділення його ядра (ПАТ «Дніпроазот», ПАТ «Концерн «Стірол», ВАТ «Одеський припортовий завод», ПрАТ «Севєродонецьке об'єднання Азот»; ПАТ «Рівнеазот», ПАТ «Азот», ДВНЗ «УДХТУ»). Але, згідно з класичним визначенням (М. Портер), кластер – це *група близьких, географічно взаємозалежних компаній* і пов'язаних з ними організацій, які спільно діють у певному виді бізнесу, характеризуються спільністю напрямків діяльності й взаємодоповнюють один одного. Причому, дисертантка вказує на віддаленість за географічним розташуванням указаних підприємств (с. 393) та наводить відповідну карту (додаток У), але не вбачає перешкод для застосування кластерної структури. В цілому постановка питання про необхідність розроблення й впровадження інтеграційних стратегій розвитку хімічних підприємств є правильною, однак питання про форму такого об'єднання потребує додаткового опрацювання.

7. Ядром хімічного кластеру, на думку здобувачки, має стати ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет», який є «в Україні, на сьогоднішній день, єдиним ВУЗом, який займається вже понад 80 років дослідженнями в хімічній та нафтохімічній галузях» (с. 346). Дійсно, ДВНЗ

«УДХТУ» є єдиним українським спеціалізованим хіміко-технологічним університетом, але потужні хіміко-технологічні освітньо-наукові школи також існують у НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», НТУ «Харківський політехнічний інститут», НУ «Львівська політехніка», Одеському національному політехнічному університеті, Сумському державному університеті, Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля та інших ВНЗ. Для обґрунтування вибору ДВНЗ «УДХТУ» як науково-технологічного ядра хімічного кластера України варто було б у додатку навести перелік проривних інноваційних технологій, розроблених науковцями університету.

8. Розробляючи підходи до формування соціально-екологічної відповідальності в системі управління хімічними підприємствами в Україні, дисертантка пропонує рекомендації щодо посилення соціально-екологічної відповідальності, серед яких додано встановлення завдань за субординацією кожного з учасників пропонованого об'єднання підприємств (кластеру) у вигляді піраміди, рис. 5.1 у дисертації (рис. 17 в авторефераті). При цьому вказано (с. 386-387), що «все що всередині цієї піраміди, – це варіанти оптимізації роботи підприємства в структурі об'єднання, все що знаходиться за межами цієї піраміди – це можливості підприємств при самостійному розвитку, без участі в будь-якому з типів об'єднань підприємств». За такою трактовкою, за рамками піраміди підприємство має необмежені можливості розвитку, а участь в об'єднанні лише стримує розвиток підприємства в гонитві за потенційним синергетичним ефектом.

9. У поясненнях до рис. 2.7 у матеріалах дисертації (до рис. 3 автореферату) наведені помилкові позначки про часовий та просторовий вектори (частота і ареал виникнення конфлікту).

10. Аналізуючи теоретико-методологічні напрацювання, здобувачка часто наводить широкий перелік вітчизняних та іноземних учених, які зробили суттєвий внесок у наукове опрацювання проблем, що розглядаються (с. 65,

69,84, 123-124, 130, 134, 144, 147, 152, 183, 242, 255 і т.д.), але при цьому не надає відповідні посилання у списку використаної літератури.

11. У п. 4.3 аналізуються статистичні дані у табличній та графічній формі щодо фінансово-економічної та інвестиційної діяльності підприємств хімічної промисловості. При цьому наводяться дані за видом економічної діяльності «Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення» (розділ 19 за КВЕД-2010), який до хімічної промисловості не відноситься.

12. У дисертаційній роботі присутні помилки стилістичного, орфографічного характеру та певні неточності в оформленні.

Однак викладені зауваження і дискусійні положення істотно не знижують теоретичної, методологічної та методичної цінності і прикладного значення авторських здобутків, не впливають на загальну позитивну оцінку, достатній науковий рівень, новизну та достовірність дисертаційної роботи і можуть розглядатися як рекомендації для подальших системних досліджень.

Загальний висновок і оцінка дисертації щодо її відповідності чинним вимогам, які пред'являються до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук. Тема дисертаційної роботи є актуальною, її мета досягнута через розкриття поставлених і вирішених науково-практичних завдань. За змістом та якістю теоретичних, методологічних та методичних розробок дисертація відповідає рівню наукових робіт на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук, є завершеним самостійним результатом досліджень здобувачки, направлених на розв'язання важливої науково-прикладної проблеми. Отримані наукові результати є достатньо обґрунтованими та аргументованими, мають новизну і практичне значення. Автореферат дисертації за всіма ознаками відповідає встановленим вимогам та відображає основні результати дисертаційного дослідження. Матеріали розділів дисертації та основні результати дослідження відображені в опублікованих наукових працях, у тому числі монографіях, статтях у наукових фахових виданнях України, зокрема внесених до міжнародних наукометричних баз. Авторські розробки

пройшли апробацію чи впроваджені у роботі підприємств хімічної промисловості, науково-дослідних установ, регіональних органів влади.

Отже, дисертаційна робота Чуприни Наталії Миколаївни «Еколого-орієнтований розвиток хімічних підприємств: методологія та практика» відповідає вимогам, визначеним пп. 9, 10, 12, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07. 2013 р. (відповідно до змін і доповнень, внесених Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08. 2015 р., № 1159 від 30.12. 2015 р., № 567 від 27.07. 2016 р., № 943 від 20.11. 2019 р.), а її авторка – Чуприна Н.М. заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук зі спеціальності 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності).

Офіційний опонент:

**В.о. головного наукового співробітника
сектору структурної динаміки
просторових утворень
Інституту економіки промисловості
НАН України,
доктор економічних наук, доцент**

Г.З. Шевцова

Інститут економіки промисловості, НАН України
Підпис <i>Г.З. Шевцова</i> ЗАСВІДЧУЮ
Учений секретар <i>В.М. Савченко</i>

